

ОЛЕНА МАКАРЧУК

Листи до Фроди

Оповідання

«НАШ ФОРМАТ» · Київ · 2021

[Почитати опис, рецензію і купити на сайті nashformat.ua](https://nashformat.ua)

УДК 821.161.2'06-32:355.422АТО"2014"

М30

Макарчук Олена

М30 Листи до Фроди : оповідання. — К. : Наш Формат, 2021. — 320 с.

ISBN 978-617-7973-57-6 (паперове видання)

ISBN 978-617-7973-58-3 (електронне видання)

Тексти Олени Макарчук — концентрат переживань і найнесподіваніших життєвих ситуацій. Це історії про почуття, дружбу, понівечені долі, війну на Сході, окупацію Криму, зради — коханих, матерів, батьківщини. Історії, де квітнуть соняшники під Ловайськом, любов буває у прямому сенсі сліпою, референдум робить братів ворогами, а жінки пишуть дуже відверті листи богині кохання Фроді. Це територія, де неідеальні герої та героїні ошуюють себе й інших, забувають про вірність, ламають і ламаються, вдягають маски, щоб приховати свою сутність. Місце, де перетинаються грубість і тендітність, цинізм і грішна романтика, страждання і радість, безнадія і сподівання на краще.

УДК 821.161.2'06-32:355.422АТО"2014"

Усі права застережено

© Олена Макарчук, 2021

ISBN 978-617-7973-57-6 (паперове видання)

© ТОВ «НФ», виключна ліцензія на видання,

ISBN 978-617-7973-58-3 (електронне видання)

оригінал-макет, 2021

ЗМІСТ

ОПОВІДАННЯ

Тіні пташок	9
Кава з молоком	26
Спека	31
Троянда	47
Әлли-бәлли	51
«Позначити почуття»	65
Криниця	68
Операція	78
Соняхи	82
Усе буде гаразд	85
Київ. Вокзал	87
«Ме-е!» — гукала кізонька... ..	89
Шарп	91
Світлана	95
Помада	102
Щастя	108
Відрядження	113
Леся	122
Сто шістдесят шість	134
Старий сад	138

ЦУМ	144
Фенікс	154
Конспект	164
Чорнота	198
Срібне весілля	200
Німий	207

Листи до Фроди

Лист перший. Оксана	217
Лист другий. Наталія	238
Лист третій. Уляна	251
Лист четвертий. Жанна	270
Лист п'ятий. Надія	279
Лист шостий. Алла	307

ОПОВІДАННЯ

[Почитати опис, рецензію і купити на сайті **nashformat.ua**](#)

ТІНІ ПТАШОК

Тіні пташок нагадали про голод тридцятих.
Вервечка слів затягнула на шиї петлю.
Чорні жнива і снопи уже слід пов'язати.
Час уже визнати, як я тебе і люблю, й не люблю.
Гомін дерев і медові хмарини звисають.
Так дошкуляє ця дика мінливості гра.
Море, заквітчане штормом, і зраджена пам'ять.
Витівки болю, прогалина днища стара.
Патраєш серце, шинкуєш себе на ковбаси,
Мучиш себе запитаннями без сподівань.
Тіні птахів, що створили алузію часу,
Пустку в очах засліпили сонцями зізнань.
Хто ти і звідки, якщо твоє серце в облозі,
Гримає римами, гупає в гріб кулаком?
Гордо мовчиш, затинаєш непрохані сльози
І засинаєш землею з охайним горбком.

ОЛЬГА КОВАЛЕВСЬКА

ТІНЬ ПЕРША

— Явдосю, біжімо до Галайчуків! Зараз їхню Оксану свата-
тимуть!

— Хто?

— Ова! Поряд живеш — і не знаєш! Та Устим Лобуденко
давно за Оксаною упадає, от старостів заслав.

Ноги миттю приросли до землі, а небо аж почорніло.

— Ви біжіть, дівчата, я не піду, — якимсь чужим, незнайо-
мим голосом вичавила із себе.

— Чого ти, Явдосю? Невже не цікаво подивитися? — найкраща подружка Маруся зазірала в очі, пробуючи вивідати.

— Мені козу пасти. Мати сваритиме. Не підю, — затялася Явдошка.

— Відколи це ти стала боятися, що мати сваритиме? — засміялася Надійка.

— Хай пасе свою козу, а ми побігли, — сказала Маруся і, взявши Надійку й Оленку за руки, пурхнула пташкою.

Явдошка колупала босою ногою дорогу так зосереджено, наче від того колупання залежало її життя. Зачепилася нігтем за тверду грудку, аж виступила кров. Сипнули градом сльози — чи то від болю, чи від образи й жалю до себе... «Чому? Чому ця присадкувата, кругловида Оксана? Адже я Устима все життя знаю, ми вирости разом. Мені вже п'ятнадцять, іще б два-три роки — можна заміж. І... він поцілував мене». Явдошка зашарілася, згадавши той єдиний поцілунок. Хто ще кого цілував — то питання. Їй тоді було тринадцять, Устиму — вісімнадцять, і він уже парубкував. Носив гарну, помережану дубовими листочками вишиванку. Саме сіножать була, а тато нездужали. Ось і попросили сусіда із сином допомогти, а Явдосю з обідом до них послали. Вона й зараз пам'ятає, як огортала м'яким пилом босі ноги дорога за селом і як вона поважно, мов уже доросла, дівчина на порі, з яскравою стрічкою в косі йшла зі дзбанком молока та ще теплим, щойно спеченим хлібом. Дядько Петро, Устимів батько, точив на обніжку косу, а Устим, високий, неймовірно гарний, із білозубою усмішкою і чорним-чорним чубом, пив просто зі дзбанка холодне молоко. Кілька крапель стекло йому з кутика вуст, і Явдошка витерла їх яскравим, у червоних півнях рушником.

— Сама вишивала?

Явдошка лише кивнула і задивилася в сині-сині очі. Вона просто фізично відчувала, як проростає жіночність у її ще дитячому тілі. Як млосно стає від погляду Устимових очей. І, звівшись навшпиньки, торкнулася губами його вуст, що й досі пахнули молоком і хлібом. І були такі самі солодкі й теплі.

— Ет..., Дусю, мала ти ще, — Устим пробував віджартуватися, та не зміг приховати, що теж знітився від цього молочно-хлібного поцілунку.

— Я виросту! Дочекаєшся?!

— Може, — знову спробував усміхнутись Устим.

Не дочекався... Явдошка ще раз люто копнула пораненою ногою землю і заплакала ще гучніше, аж коза Квітка з подивом у майже людських, некозиних очах озирнулася на неї. Кози можна було не соромитися. Вона нічого не розуміє. Та Явдошка однаково grimнула: «Що витріщилася?». Квітка ображено відвернулася і щипнула кульбабку. Життя здавалось Явдосі геть позбавленим справедливості та будь-якого сенсу. Але топитися якось теж недобре: хто тоді козу пастиме? Павлик іще надто малий.

ТІНЬ ДРУГА

— Вже вечір близенько, — сильний дівочий голос розлітався над столами, щедро заставленими наїдками.

Усі притихли і слухали, як співає Явдося. Не підхоплювали, бо знали слова. Знали, що не весільна це пісня. Мовчали, приголомшені трагедією героїні пісні. А можливо, й самої виконавиці, бо надто вже журно виводила вона рядки пісні:

— Ой, Боже, мій Боже, що ж я наробила: козак жінку має, а я полюбила.

Мовчав і Устим, здивовано поглядаючи на малу сусідку. Якось ніколи всерйоз її не сприймав: бігає якесь дівча за своєю козою. А вона он яка: вигналася вгору мало не за одне літо, мов тополька, струнка. І голос який, Господи! Мовчала і підозріливо дивилася Оксана, виблискуючи сережками-ковтками — подарунком свекрів. Ледь стримуючи лють, мовчала мати Явдошки: «От буде тобі вдома лозина, “співачко”!». Про лозину здогадувалася й сама Явдося. Та доспівала-таки пісню. І тихенько, намагаючись бути якомога непомітнішою, пішла. А за нею й мати: виконувати свою погрозу про лозину. Дусі до того було байдуже. Можна звикнути навіть до лозини. Серце боліло сильніше...

ТІНЬ ТРЕТЯ

— В Оксани такий живіт, що не ясно, хто кого носить: вона живіт чи він — її, — відома сільська пліткарка тітка Міля зловтішно глипала з Явдосинового двору на дружину Устима. Оксана саме йшла по воду.

— Мілько, ну чому ти така лиха? Може, там двійко, — мати Явдосі осудливо похитала головою.

Вона була доброю жінкою. І взагалі: жнива, а чоловік знову зліг. Хліб уродив нівроку, збирати ж тільки кому? Знову до сусідів іти кланятися. А сусіди, спасибі їм, гарні. Чого ото Дуська на них морозом дихає? Особливо на Оксану... Зібрали с'як-так. Світ не без добрих людей. А ось батько вмер. Точнісінько того самого дня, як Оксана народила. Справді, двійко діточок — хлопчика і дівчинку. Наче душа ще не старого, але геть змученого злиденним життям хлібороба переселилася в цього маленького хлопчика. Устим навіть назвав його Василем. Явдося не знала достеменно, чи це на честь її батька, чи просто так. Але їй було приємно думати, що на честь батька. Оксана аж світилася від щастя й особливо пишалася донечкою Софійкою. І оченята в неї сині, і брівки чорні, і губки сердечком, і волоссячко вже зараз довгеньке — що то за коси будуть, як дівуватиме! Старі баби злякано хрестилися й усе повторювали: «Ой, не хвалися так дитиною, люба! Ой, ще лихо буде!». Як у воду дивилися...

ТІНЬ ЧЕТВЕРТА

— Та що ж ви робите, іроди! Та щоб вам добра не було! — у сусідньому дворі тітка Марія, мати Устима, виривала з рук комнезамівця синову (ту саму! з дубовими листочками!) сорочку. Той штурхнув її чоботом у груди, але жінка так міцно вчепилася за одєжину, що тканина не витримала й тріснула. Активіст кинув сорочкою в жінку і плюнув на неї. Тітка лише стогнала. Верещали свині, надривався на ланцюгу пес, ревіла худоба, плакали діти, яких тримали на мушці, зв'язуючи тим руки Устимові. Явдошка нажахано спостерігала за цим у вікно.

Одразу після сусідів завернули й до них. Вибрали навіть обід з печі та маленький мішечок квасолі за іконою. Ікона впала, із дзенькотом розбилося скло. Примовляла й так само, як і тітка Марія, кляла Явдошчина мати... Коза Квітка, завбачливо схована в лісі, паслася на останній травичці. Та чи довго їй там пастися?.. Ось прийдуть колись, а там ні ріжок, ні ніжок...

ТІНЬ П'ЯТА

— Явдося, де мама? Явдося, я їсти хочу! — восьмирічний Павлик скиглив, наче маленький. Явдошка не знала, де мама. Тиждень минув, як вона подалася виміняти сякі-такі речі на їжу та мов у воду впала. Напевне, вже й не буде. Загинула, а де — чи дізнаються? Тітку Марію, сусідку, хоч би свої поховали... Дуся, як і мама, вишуковувала жалюгідні зернини, щоб, змішавши їх із насінням бур'яну, спекти маторженики. Як тільки не визбирували ті зернини люди! Змітали по кутках клунь, розкопували мишачі нірки, перевіювали старі, напівзопрілі скирти соломи. За найбільші ж ласощі мали солодушки — печені шматочки мерзлих буряків. І однаково вмирили... Якийсь час рятувала Квітка своїм молоком. Потім не стало й того: село занесли на «чорну дошку», тож ніхто не міг ні туди ввійти, ні звідти вийти. Ліс же потрапив за межі оточення, і матері дивом вдалося пробратися туди болотами й повернутися з козою. Зарізаною. Обидві жінки, мати і донька, плакали, неначе друга зрадили. Та що вдієш. Надовго розтягували м'ясо, але ж не безкінечним було й воно. Не стало й м'яса. А тепер ось тупиться Павлик на неї голодними очима, і щось має старша сестра йому дати. Хоч би та весна з травною швидше...

ТІНЬ ШОСТА

— Павлику, прокинься, Павлику, ти чуєш чи ні? — Явдошка трясла брата, розуміючи, що це не допоможе. Учора Павлик скаржився, що ніг не відчуває, його нудило, говорив, що їв лопуцьки, як завжди. Дівчина запідозрила, що хлопчик

переплутав лопуцьки з листочками болиголов, бо почав якось важко дихати. Одначе, невдовзі заспокоївшись, заснув, як виявилось, назавжди. Явдошка плакала над тілом останньої рідної їй людини... І раптом тишу (повну тишу, адже на селі не залишилося жодного kota чи собаки — всіх поїли!) пронизав зойк, якийсь нелюдський, жакливий звук. Наче зранена тварина з останніх сил захищала своє життя. Або життя свого дитинчати... Явдошка осягнула, що це від сусідів, і пошкандибала туди. Давно колись бігала, а зараз насилу переставляла спухлі ноги. Відчинивши двері, ледве не перечепилася об щось... Устим сидів просто на сінешній долівці. Спочатку Явдошка злякалася, що він теж мертвий. Як Павлик. Як тітка Марія. Як дві третини приреченого на голодну смерть села. Та чоловік підвів на неї погляд, і здалося, що на обличчі його немає більше нічого — тільки ці величезні сині очі. І все. Явдошка полегшено видихнула й опустила на коліна поруч. Якось не до умовностей було: що він одружений, що вона дівчина, що там скажуть люди (головна пліткарка села давно плітки у кращому світі розводить). Сиділа, підігнувши під себе ноги, на долівці й убирала поглядом Устима. А він — її.

— Яка ти гарна, Явдосю. За твоєю козою й не помічав, — сумно всміхнувся Устим.

— З'їли козу, — так само сумно всміхнулася Явдошка. І, раптом почувши той самий розпачливий зойк, здригнулася:

— Що сталося? Хто кричить?

— Оксана. Софійка померла.

— А в мене брат.

Багато років по тому дізнається Явдошка, що буває ось така неадекватна реакція на горе — усмішка. Реакція, що межує з божевільям і водночас рятує від нього. Тієї миті сиділи вони, напівбожевільні, удвох на долівці й дивно всміхались одне одному. І морозом по шкірі шугнув зойк утретє.

— Оце бачиш: ішов малу ховати, а не ладен і поріг переступити. Хоч копай яму та й сам туди лягай, — обличчя Устима розпачливо скривилося. Раптом він уважно подивився на дівчину і гаряче прошепотів: — Явдосю, врятуй сина, я тебе бла-

гаю. Нікому більше. Оксана збожеволіла з горя і нікого, крім мертвої Софійки, не бачить. Та й нездужає вона. Як то — двох дітей годувати, якщо самій їсти нічого. Я й у двір не годен вилізти, хоч би сонце ще раз побачити. Тікай звідси, Явдосю. Хоч і сьогодні. Он уже темніє. А виживемо — трапляються ж дива на світі — ти повернешся з Васильком. Будуть у нього дві мами. Вважай, похресник твій.

Явдошка нажахано відсахнулася:

— Я не можу, Устиме, а що як уб'ють мене і не вбережу Василька? Скільки людей намагалося втекти — стріляли, ловили. А то я? З дитиною?

— Врятуй сина, Явдосю. Врятуй, — просив Устим.

— Спробую. Тільки... — Вона знову потягнулася до цих вуст, та пахли вони не хлібом і молоком, а пустою. «Не виживуть, ні він, ні Оксана», — яскраво спалахнула страшна здогадка. Тихенько ввійшла до світлиці, де припала до колиски з мертвою донькою Оксана (бідна мати навіть голови в її бік не повернула). Василько спав у своїй колисці. Дев'ятимісячне маля не надто відрізнялося вагою від новонародженого, та Явдошці й таке було важке.

— Я врятую Василька, Устиме. Обіцяю.

— Почекай. Візьми Оксанчині ковтки. Нам вони вже не допоможуть. У цьому селі й за відро золота хліба не дадуть, — і Устим знову сумно всміхнувся...

ТІНЬ СЬОМА

— Стой! Стрелять буду! — «Ну ось і все. Васильку, дитино, ну от навіщо було плакати?» Ковтки надійно зашиті у поли свитки — не встигне дістати. Що робити? А до неї вже наближаються двоє червоноармійців.

— Пустіть, рідненькі. Ну ви ж теж... люди. Пустіть!

— Чей ребьонок? — спитав той, що першим підійшов.

— Мій. Син. Василько.

— Васька, гаваріш? — голос наче пом'якшав.

— Што ти возішся с ней? Приказ — нікаво не випускать.

— Падажді. Баба маладая, гарячая. — Перший уже впри-
тул підступив до неї і намагався роздивитися обличчя Явдосі
в тьмяному світлі місяця.

— Саня, ти нікем не брезгуеш. Ти падумай, сколькім она за
кусочок хлеба давала?

— Дурак ти, Петруха.

— Сам дурак, — другий сплюнув і потунав геть. — С тебе
магарич, што не сдам.

Явдошка знала, що на неї чекає, й аж умлівала із жаху. Та
сонна апатія голодної і страшної зими змінилася весняним без-
межним бажанням жити. Жити, хоча б заради цієї крихітки, що
зараз мирно спить на копиці соломи. Неперетрушена, із зерном,
солома, бо така сама, як і ліс, — «позамежна», дряпала тіло під
задертою спідницею. В голові пульсувала лише одна думка:
«Жити!». Жити, тлумлячи нудоту від смороду перегару та ма-
хорки. Жити, здригаючись від гострого болю, що прошив тіло.

— Што-та ти не пахожа на ражавшую. Точна твой син? —
у голосі ледь прихована підозра.

— Мій, точно мій. Можна я піду? — тремкими руками по-
правила на собі одяг і взяла на руки Василька.

— Хатя какая мне різниця: твой, не твой, — зареготав. —
Пшла атсюда, пака я добрий. Стой! — крикнув їй у спину, коли
вже відійшла на кілька кроків. У Явдошки все похололо всереди-
ні. Зараз уб'є. Що йому тепер? Уже нічим не цікава. Та замість
кулі вслід полетів шматок сухого хліба — просто на землю, як
собаці, кинув. І сміявся, коли Явдошка на колінах шукала його
на полі. Потім, відшкандибавши подалі від місця своєї наруги,
жувала хліб і запихала до рота малому Василькові. І плакала
від приниження й огиди до самої себе: «Я виживу. І врятую
сина». Це тепер був її син. Майже не сумнівалася, що ніколи
Василько не побачить своєї справжньої матері.

ТІНЬ ВОСЬМА

— Рік народження? — сивий, напевне, ще земський, лікар заповнював папери.

— 1914-й.

Явдошка вже звикла до нею самою вигаданого року народження: додала ж бо собі два роки, коли нарешті припленталася до найближчого не приреченого на вимирання села. У крайній хаті, в яку тоді постукала, питання про її вік було першим. У цю хату постукала — у ній і залишилася. Так сталося. Ось уже п'ять років вона дружина мовчкуватого й, на перший погляд, непривітного колгоспного бухгалтера. Ніде правди діти — Григорій набагато старший за неї, під сорок, тож досить дивною парою вони здаються збоку. Та Явдошка звикла до чоловіка. Працювала від зорі до зорі, щиро пробувала віддячити за добро до неї та Василька. Хлопчик нівроку ріс: жвавий і веселий. Уже й не скажеш, що колись жований хліб до рота запихала. Явдошка намагалася не згадувати той хліб... І ось тепер вона в лікаря, бо все начебто добре в родині, а дітей немає.

— То у вас є одна дитина? — лікар уважно подивився крізь окуляри.

— Т-а-а-а-ак, а що?

Старий лікар був у бувальцях і давно навчився не питати зайвого. Тому почав обережно:

— Розумієте, у жінок, які... гм... недостатньо харчувалися саме у підлітковому віці, буває безпліддя, і його майже неможливо вилікувати. Але ж у вас є дитина, і ви давно не підліткового віку, навіть кілька років тому, ну тоді, коли.., — лікар затнувся. Наче на вигляд звичайна дівчина, а там хто його знає. Може, заслав її хто.

— Тобто якби у мене не було сина і мені зараз було б, нехай... на два роки менше, то недостатнє харчування у підлітковому віці могло би стати причиною? — так само обережно запитала Явдося, переінакшуючи за лікарем його тези на свій лад.

— Так, цілком, — погодився лікар.

— Дякую, до побачення.

Ще як наближалася до двору, почула Васильків плач. Рвучко розчахнула хвіртку. Шестирічний хлопчик ридма ридав, а Григорій, нависаючи над ним, уже знову замахувався паском. Євдокія вихопила сина з його рук.

— Не дам! Не дам бити!

— Та ти поглянь, що цейвилупок накоїв: геть усі мої папери чорнилом залив.

— Я ненавмисно, — плакав малий.

— Біжи, синку. Мені поговорити треба, — дочекалася, поки за сином зачиняться двері. — Гришо, я піду.

— Куди?

— Не знаю, але піду. Мені лікар сказав, що дітей у мене не буде, а ти ще одружишся, своїх матимеш. Дякую тобі за все, Гришо. Але піду я.

Григорій її не спиняв.

ТІНЬ ДЕВ'ЯТА

— Чіво тібе, деванька? — дебела, висока молодиця вийшла на поріг і вихлюпнула помії свині. Корито стояло просто в гетьзагідженому дворі — чи то від свині, чи від того, що й сама господиня не завжди потрапляла помияччям у корито. Двоє лобатих білявих дітлахів зацікавлено поглипували на Явдосю і Василька, що стояли біля невисокого похиленого тину (як зробив його Устим років із вісім тому, так, видно, ніхто його й не чіпав). ...Вона знала, куди піде від Григорія. Сюди. До цього села. Давно збиралася, та все не наважувалася собі серце рвати. Це було боляче. Дуже. Боліло, коли підступала до околиці села, яку ще малою вивчила так, що могла б ходити тут наосліп, а вже як побачила власну й сусідську хати... Що вона могла сказати цій жінці?

— А... А ви давно тут живете? — хрипко спитала Євдокія.

— Да годатрі уже. Вон, Ванька здесь раділся, — і вона поглядила по голівці свого замурзаного лобастика.

— Вибачте, я нічого не хотіла, просто раніше жила поряд, — і Явдошка кивнула головою на сусідній, теж вочевидь заселе-

ний двір — там сохнула білизна з пелюшками. — Не знаєте... господарі цієї хати де?

Молодиця стенула плечима:

— Не знаю, ми прієхалі — пусто било. Только тряпкі какіє-то па углам.

Одну з таких ганчірок жінка й тримала в руках. Євдокія придивилася до неї, і серце стислося: це була та сама сорочка з дубовими листочками. Точніше, дрантя з неї.

— Можна... Можна мені її? — Явдося простягнула руку до молодиці. Та глянула на неї, як на божевільну, проте ганчірку через тин подала. Євдокія поспіхом сховала її й, не озираючись, пішла геть. Швидше! Подалі від цього місця! Василько трохи відстав, задивившись на білявих діток, а потім побіг за нею. Григорій зробив їй останню послугу — випрохав у сільраді потрібну довідку та порадив їхати на новобудову. Євдокія так і вчинила.

ТІНЬ ДЕСЯТА

— Мамо, мені повістка прийшла. — П'ять років по війні, ще жива згадка про окупацію і черговий (!) голод 1946-го. Вони в місті. Тут легше. Виростила-таки он якого хлопця: у батька пішов зростом, хоча личком і схожий на Оксану. Що ж — в армію, то в армію. На щастя, війни вже немає. ...Нечасті листи з Волині, в останньому навіть хвалився, що наречену звідти привезе, й раптом... Той чоловік у формі, який одного чорного ранку прийшов до Явдосі й сказав, що її Василько загинув. І навіть тіло не можна побачити (щось говорив про бій із якимись бандитами, начебто довелося відступити й коли повернулися...). Явдошка нічого цього не чула та не розуміла. Для неї зупинилося життя в неповні сорок років. «Не вберегла я твого сина, Устиме», — бурмотіла сама собі, аж тут... «Тітко Дусю, — поклікала тихенько молоденька поштарка. Дівчина знала, що цю жінку вважають божевільною після смерті сина, та побоювалася її. — Тітко-о-о, вам лист», — поклала на підвіконня і нишком відступила. Хтозна, що там у тих божевільних

на думці. Євдокія подивилася на конверт — штемпель Луцька. Розірвала й узялася читати...

Добрідень! Я Стефанія. Якщо ви читаєте цей лист, значить, мене вже немає. Я відчуваю, що незабаром загину, а перед смертю не брешуть. Хоча ваше право не вірити мені. Річ у тім, що я була нареченою Василя, навіть більше — народила від нього сина, Назарка. І якщо мене не стане, просила дядька Семена завести його до сиротинця в Луцьку. Так буде краще для малого. А ще краще, якщо забере його ви. Василь згадував, що ви ще молода жінка. Спробуйте оформити як свого сина. І ще, наостанок. Я кохала Василя... Він був хорошою людиною. Та «нас весна не там зустріла»*. Дуже вам раджу: не намагайтеся з'ясувати, що саме трапилося. Мовчіть. І бережіть Назарка. Василь так і не дізнався, що у нього є син.

Стефанія

Явдошка стрепенулася, кинулася до Луцька. Якби у неї виник бодай якийсь сумнів, чия це дитина, той відразу зник би, щойно вона побачила Назарка: дитина глянула на неї синіми Устимовими очима. І баба, чи мама (Євдокія так і не вирішила, як себе називатиме), миттю відтанула та схопила малого на руки. Навдивовижу, але проблем з оформленням документів не виникло. Явдошка набрехала, що народила пізно, вдома, і злякалася, що дитя не виживе, тому попросила передати його до установи для дітей, якою опікується радянська влада. «Ну ви ж розумієте, перші пологи в сорок років, так буває... А потім одужала...» — плутано щось пояснювала завідувачці сиротинця. Та зміряла її підозріливим поглядом, але дитину віддала. Надто вже багато було тут дітей і мало працівників...

* Слова з повстанської пісні.

ТІНЬ ОДИНАДЦЯТА

— Назарчику, повертайся, синку! Вже ж у нас своя країна, своя армія! — вмовляла вона телефоном.

— Мам, ну зачем мне ето? Я русській офіцер, я палковніком в сорок буду!

— Але ж це твоя земля! Ти тут виріс.

— Я касмапаліт.

— Хто?

— Гражданін міра, — у слухавці почувся сміх. — Не будем аб етом. Я женюсь, мам. Сделаю тібя накануне-то бабкой.

А незабаром вислав фотокартку. З неї всміхалася струнка, зовсім молодюсінька білявка під руку з її підтягнутим красенем-офіцером Назарком. Сином. Вона не стала розповідати ні про його батьків, ні про діда з бабою. Явдошка, точніше, вже Бабдуся, як її кликали сусідські дітлахи, твердо засвоїла: мовчання таки золото. А за кілька років геть неочікувано син приїхав до неї в те саме рідне село, до її рідної хати. Явдошка на старість повернулася сюди, на Харківщину. Село знову стояло майже порожнім, хоч уже й без голоду: складні дев'яності гнали людей світ за очі по сяку-таку копійчину. Бідкалися ті й розказували про погану владу, що людей голодом морить. Явдошка лише головою хитала на те. Не знають-бо вони, як морять... У хаті Лобуденків жили нащадки того самого білявого лобатого хлопчика, якого вона бачила тридцять восьмого. Сам він давно загинув — утопився в місцевій річці. Як у ній можна було втопитися, Євдокія не розуміла, бо ще малою її вбрід переходила. Але то таке, то таке... Сусіди були нівроку, щоправда, ще влітку викопували з бур'янів дрібну картоплю, а потім ішли «к Бабдусе адалживать». Вона ніколи не просила їх повернути — що їй? Вистачить одній. Назар прибув не сам. За руку тримав малого хлопчину.

— Сматрі, Андрюха, Бабдуся. Ти тут асматривайся, а я в сельсавет: саабщу, што русская армія в ліце аднаво палковніка акупиравала іх село, — і засміявся із власного жарту. Малий спідлоба позирав на стару жінку. Чорний чубчик падав на сині очі.

— Андрійку, хочеш цукерку?

— Што? — аж рота роззявив малий.

Назар повернувся швидко. Про причину приїзду почав здалеку. Із дружиною, мовляв, вони не вжилися і зараз якраз у процесі розлучення (вона вже й іншого чоловіка собі знайшла — якогось фіна — і зібралася до нього). Щедро пересипав мову матюччям, коли розказував про майже колишню дружину.

— Да і у меня тоже уже девушка есть, — полковник почухав помітну лисинку. — А Андрюху девать некуда. У Ленкі адна алкашня в раду. — І він знову заходився матюкати ту Ленку й розповідати, як багато для неї зробив.

— Тобто ти надумав покинути дитину в мене? — дивлячись Назарові в очі, спитала Явдошка.

— Ну-у-у-у, может, на пару гадков, пока я с Юлечкой абживусь маленька, — пробелькотів той.

— Сину, мені за вісімдесят. Ти уявляєш, як це — бути з дитиною?

— Мать, ну я тебе деньгі прісилать буду, пасилкі...

Назар дійсно справно надсилав гроші й московські смаколики. А Явдося втретє піднімала свого-несвого хлопчика. Утім, Андрійко ріс доброю дитиною, і вона майже не мала з ним клопоту. Швидко облишив «штукати» на цукерки і майже сам навчився читати. Син повернувся не за два роки, як обіцяв, а за чотири, з високою, знову ж таки, білявою дружиною. Та презирливо копилила губу на «сельські удобства» і в щось дивне загортала півторарічну дівчинку. Згодом Явдошка втямила, що то для того, щоб пелюшки не прати. Та й куди там прати з такими нігтями? Юля спала в обід з малою разом, виходила до сніданку десь о десятій, скаржилася, що козяче молоко їй смердить, і незадоволено супила брови на Андрійка. А малий хвалився батькові, що вже закінчив перший клас і навчився читати й писати.

— Мать, а нельзя было научить ево па-рускі чітать? — і собі насупився Назар. — Переучівать теперь.

За кілька днів вони поїхали — утрюх. Андрійко, цілюючи її в щоку, сказав на прощання:

— Я повернуся, Бабдусю.

ТІНЬ ДВАНАДЦЯТА

— Бабдусю, ми в тебе Новий рік зустрічатимемо.

Вони примчали просто з Майдану — її Андрійко (він прилетів до України відразу після побиття студентів 30 листопада) і руда, веснянкувата дівчина з кумедними кісками. Збуджено розказували про друзів, про Беркут, сміялися з йолки. Євдокія уважно слухала їх і не могла намилюватися молодими відкритими обличчями. Хтозна, аби сто років тому було таких більше — чи не повернула б історія в інше русло? І вони її слухали. А ще більше — дивилися, бо Явдошка так і не навчилася багато говорити. Розглядали невеличкий шматочок тканини з вишитими дубовими листочками й золоті сережки-ковтки.

— Бабдусю, я вишию таку сорочку Андрієві. Правда, я зможу, моя бабуся вишивала, — торохкотіла руденька Мар'янка.

— Колись я розповім тобі й Андрієві історію цих листочків і цих ковтків... Обов'язково. Аби встигнути.

2014-й... Цьогоріч Євдокії має бути дев'яносто вісім, а за паперами — всі сто. Давно так тривожно не зустрічала вона Новий рік. Що ж то чекає на них? Але молодість — це завжди віра в краще. І завжди кохання. Он, голуб'ятка, туркочуть собі край віконця в іншій кімнаті. Явдошка вдає, що спить, аби не заважати їм. Та молоді вже, напевне, й забули про неї. Телефонував учора Назар начебто привітати з Новим роком, а потім перевів мову на Андрія, бідкався, що той уплутався в цю авантюру і зв'язався з «майданутимі», просив якимось вплинути на сина. Явдошка переказала лише привітання. Бачила, як чорна тінь пробігла по хлопцевім обличчі, хоча з уст не злетіло й слова: вочевидь, не схотів він псувати новорічний настрій бабуні та подрузі. По Різду Андрій з Мар'яною поїхали. Їхні дзвінки й новини були дедалі тривожнішими. 20 лютого. Окупація Криму. Початок АТО. Перші бої. І очікувано, але не менш несподівано аж шугнуло кудись у прірву серце: «Бабдусю, я йду добровольцем». Навіть не могла вигадати, як це все приховати від Назара. Не знадобилось критися: «Знаю. Каратель — мне не син». Хтось злив інформацію в мережу, ще доки Андрій дістався зони

бойових дій... Улітку навідалася Мар'яна, і Євдокію вразила її схожість із Оксаною: той самий величезний живіт у невеличкій на зріст дівчини. Дивина, бо дівча торочило, що там, у животі, тільки одна дитинка, хлопчик. Явдошка лише зачудовано слухала: до чого ж медицина дійшла, що вже у пузі дитину бачать. Бідкалася Мар'яна, що не раді її львівські батьки такому майбутньому зятеві, та вже якось буде. Аби повернувся... Сорочку вона таки вишила. Як розгорнула, Євдокію морозом обсипало: її наче відкинуло із 2014-го в 1929-й, у таке саме спекотливе літо...

— Бабдусю, а можна вона у вас полежить? Андрій же спочатку сюди заверне, тут ближче до...

Так, тут було ближче до війни. Кілька разів повз проїздили машини волонтерів, і Явдошка виносила свої які-не-які харчі. Козу ще й досі тримала і сміялася, що це тому так довго живе, що молоко п'є. Потроху дибубляла, хай і з костуром. Пасла козу та мружилася на теплому сонечку.

...А потім Андрій зник. Кілька разів на день телефонувала перелякана Мар'яна, плакала у слухавку, розповідала про Іловайськ... Жодної звісточки. День. Два. Тиждень. Місяць. Євдокія попросила сусідів пояснити, де що натискати, щоб набрати номер Назара. Вони допомогли. «У меня нет сына. Я же сказал». 2 жовтня дзвінок від Мар'яни: «Я сина народила». А потім знову:

— Тут якісь хлопці стверджують, що Андрій у них.

Попросила номер.

— Бабдусю, та чи вам у сто років із ними розмовляти?

— Не сто, а дев'яносто вісім.

— Дуже принципова різниця, — пирхнула Мар'яна, але номер дала.

— Альо, — пролунав у слухавці нахабний, зовсім молодий голос. Здавалося, говорив школяр-«двієчник». Андрій справді був у них. Вони вимагали прибути терміново: «Плоховат пацан». Стара Явдоха нікому нічого не сказала, а, прихопивши Оксанчині ковтки, пошкандибала на автобус...

— Стой, стрелять буду! — Господи, стільки років минуло, а на мить Явдося знову перетворилася на згвалтовану шістнадцятирічну дівчину.

— Свої, Серий.

— А ета што за смерть с табой? — засміявся вартовий.

— Бабка таво задохліка с рукою гнілою. Слиш, давай его атададим ей, а то скапитітсся, за жмурика точна нічево не палучім.

— А так што палучім? Пенсію? — Серий глузливо присвиснув. Євдокія простягла ковткі. — Золата?

— Так.

— Савецкіе?

— Царські.

— Льоха, ти малаток. Забірай, бабка, сваєво укропа. Бистрее. — І додав, а Явдосі знову все похололо всередині: — Пака я добрий.

Андрій ледве йшов. І знову те страшне відчуття спрямованої у спину зброї. Хто й що їм може завадити їх убити? Але не вбили. Коли повільно рушили на захід, у нічному небі зашелестіли пташині крила: зграйка диких гусей відлітала у вирій. У пільмі вони здавалися примарами, тіннями пташок...

КАВА З МОЛОКОМ

Невеличка кухня в панельці. Двоє — чоловік у військовій формі й жінка в легенькому халатику.

— От як може щось не подобатися, якщо ти навіть не пробував? Скуштуй!

— Та що я — молока не пробував? Молоко як молоко. З бридкою пінкою — ще з садочка нудить від неї. У нас була стара вихователька, вже пенсіонерка. Вона ще на війні сержантом служила! Справді! То уяви, що не випускала всіх на вулицю, доки саме я не вип'ю те кляте молоко. І всі стояли й дивилися на мене, як я ним давлюся. Злі та невдоволені.

— А скільки це тобі років, що ти пам'ятаєш сержантів другої світової? Суворий мужчина: як то кажуть, «с младых ногтей» у строю.

— Сорок, ось ти мене перебила, — удавано ображаючись, мовив чоловік. — На майданчику стояла пісочниця, і нам видавали совочки. Металеві такі, моцні. Але нас було багато (бебі-бум кінця сімдесях — початку вісімдесятих), і всім не вистачало. Чи, може, хтось по два брав. Я маленьким був...

— Ти — маленьким? — засміялася жінка.

— От ти знову перебила. Зараз ображусь і нічого не розповідатиму. Отже, маленьким. Діти переважно були початку 1979-го, навіть 1978-го. А я ж листопадовий, мене раніше віддали. До того ж хворів у дитинстві багато. Акліматизація. — Він поважно, як професор медицини, підняв палець догори. — Я малим був і вертлявим. Задерикуватим. Прослизав першим до корзини із совочками і вихоплював один собі, а інший — Оксанці. Уяви, її теж звали Оксаною, як тебе. І одного разу Тарас видер у мене той совочок і врзав мені ним по пиці. Брову розсік. Ось бачиш, — він нахилився і торкнувся лівої брови (там справді проступав невеликий, ледь помітний шрам), скорчивши таку гримасу, що

Оксана мимоволі всміхнулася, відпиваючи свою вже приємно теплу каву. — От кровища юшить, Тарасик, напевне, у шортики наклав з переляку, що здам його, я репетую, а хто вдарив, не кажу. Не люблять діти ябед. А в Оксанки був такий фартушок поверх сукні. Білий, у квіточки. Абсолютно не практична річ, бо майже нічого не захищав і був невеличкий, лише носовичок поміщався. Дістає вона той носовичок, до рани прикладає і шепоче: «Летіло три пташечки через ліс, через поле, через синє море. Одна пташка стала калинницею клювать, друга — пісеньку співать, третя стала у Вадима шовковою ниткою рану зашивать, кров остановлять». А очі такі великі-великі. Чорні-чорні.

В Оксани мороз пішов по шкірі.

— А ти ось просто так одразу й запам'ятав? Із першого разу? — недовірливо запитала.

— Ну чому з першого? Вона наступного дня ще раз повторила. Казала, що це її прабабуся навчила. На Поліссі. Вона влітку туди їздила. А ще казала, що закопала ту хусточку під деревом. Щоб мати її не сварила і щоб я повертався завжди додому.

— А дерево яке? — пошепки, з такими самими, як у маленької Оксанки, великими очима поцікавилась Оксана доросла. Вона якось намагалася звести ситуацію до жарту, звільнитися від того липкого страху, що, мов павутина, обплітав її.

— Тополя, здається, а що? — Вадим вочевидь не розумів, до чого вона хилить.

— Якесь нехороше дерево. Скорботне, — здригнулася. — Краще дуб абощо. Вели-и-икий виріс би! — Піднесла руки вгору, як дитина в дитячій грі.

— Я й так не маленький. Куди вже більший? — Підвівся, зачепивши плафон на кухні.

— А був би ще більший.

— Ага, і шукав би собі тоді дівчину виключно зі «сталінки». Там стелі високі, і це суттєво звузило б коло моїх пошуків, — засміявся Вадим.

— Ти... сідай, — з острахом за розхитаний плафон попросила Оксана. — Пий свою найсмачнішу на всьому світі чорну каву без молока. Ти хоч цукор туди кладеш?

— Кладу, дві ложечки.

— І то добре, бо зовсім наче попіл у чашці розбовтали. Горіле зерно й край.

— Нічого ти не тямшиш у каві... — спробував заперечити Вадим.

— Пий, «експерте з кави», а я тобі теж замовляння прочитаю.

— То всі Оксанки — трохи відьми, напевне.

— Напевне, — не стала цього разу сперечатися Оксана. — Слухай. Замовляння від гикавки, — урочисто оголосила вона і заторохтіла: «Гикавко, гикавко, піди до води, там кого хочеш забери. Хоч коня, хоч корову, хоч дівчину чорноброву — тільки не мене!» — останній рядок верескнула, неначе хтось під столом схопив її за ногу. Вадим із несподіванки ледве не похлинувся кавою:

— Замовляння від гикавки, кажеш? Та тут навпаки: на кого хоч гикавка нападе з переляку.

— Ти злякався? — грайливо спитала Оксана, сідаючи йому на коліна.

— Ні, звісно. Я востаннє боявся чогось у п'ять років. Уяви, маленький хлопчик з якогось дива вирішив, що людина живе рівно сто років. І йому було сумно, що залишилося дев'яносто п'ять. Відповідно, тепер тільки шістдесят. Мало! Зараз знову почну плакати. Ва-а-а-а, — імітуючи дитячий плач, заголосив Вадим. Оксана поцілувала його:

— Ну ось, ти таки скуштував каву з молоком, а без молока — таки справді горіле зерно.

— Ти хитра, — пошепки промовив він.

— Ти впертий, — так само пошепки відповіла Оксана. — Побіццай мені прожити ще шістдесят років.

— Обіцяю...

...За тиждень його не стало. Після похорону вона повернулася до свого міста. Взяла кілька днів відпустки, але виявила, що тинятися квартирою ще важче, аніж працювати. Тож одягалася й автоматично, як відрегульований механізм, ішла на роботу. Коляжанки не дозволяли собі в її присутності не те що сміятися чи пліткувати, а й узагалі говорити про щось, окрім праці. Навіть ритуал ранкової кави на якийсь час скасували:

по одній, тихцем, прослизали в коридор, де стояв кавовий автомат, і випивали свою порцію напою швидко та мовчки. Обідати тепер теж вибігали до найближчої кав'ярні та поверталися повністю просякнуті пахощами смажених ковбасок і борщу. Оксана навіть не питала, чим їх там годували, — безпомилково вгадувала. Сама ж їсти не могла. Бачила, як косо дивиться на неї найближча подруга, Рита, чекала, що ось зараз почне розпитувати. І їй доведеться розказувати. Не хотіла. Зникнути б. Просто зникнути. Легенькою парою злетіти в синє весняне небо. Навіщо ця весна, якщо Вадима немає? Від їжі просто нудило. Від самого запаху, особливо кави. Особливо з молоком.

— Оксанко, а ти коли востаннє їла? — обережно, щоб не сполохати, озвалася Рита.

— Ой, та я вранці гарно їм. І ввечері, коли повертаюся додому. Й у вихідні, — бадьорим голосом звітувала Оксана.

— Угу, я вірю, — так само підозріло погоджувалася Рита. І дивилася на Оксану далі. Різкий телефонний дзвінок змусив аж підскочити всіх у кабінеті. Всіх, окрім Оксани. Аліна взяла слухавку:

— Оксано, тебе. Начальник. Зайди до нього. — Інші з осудом, мовляв, міг би покликати й когось іншого, втупилися в Аліну. Та стонула плечима: потрібна саме Оксана. Доручення було дріб'язкове: здається, начальник просто хотів її розворушити. Зібрала речі та попрямувала до дверей: через усе місто треба їхати, до замовника. Торкнулася ручки. І раптом захитався світ, і зойкнули дівчата: Оксана повільно осідала на підлогу. Підбігла Рита і підвела до стільця.

— Ксюшо, тільки чесно: коли ти востаннє їла?

— Не пам'ятаю. Нібито... як тільки почула, що Вадим загинув. Ти уявляєш, Ритко, там цвинтар і отакі старі високі тополі довкола. І воронячча на ньому: «кар-кар-кар». Особливо коли залп дали... — Оксана заплакала, дівчата похнюплено слухали, а Рита швидко перемішувала цукор у чорній, як ніч, каві:

— Добре, що взяла із собою в термосі. — Рита не любить каву з автоматів. — Тобі скільки ложечок цукру? Одну?

— Дві. — Рита здивовано глипнула на Оксану, але додала ще одну ложечку. Простягла чашку:

— Пий. — І, помітивши, як тремтять жінці руки, додала: — Слухай, подруго, та в тебе тремор.

— Я думала, що він лише у п'яниць буває, — тримаючи чашку в руках, замислено відповіла Оксана. Вона сиділа біля дверей і, щоб бачити бурульки за вікном, кидала погляд через увесь кабінет. Колежанки схилилися над паперами та ховалися за компами: їм було незатишно під цим поглядом, бо той наче пронизував їх.

— Тремор, сонце моє, виникає в разі гіпоглікемії. Знаєш, що це таке? — Рита говорила і водночас порпалася у своїй сумочці.

— Ні, — так само зачаровано дивлячись на бурульки, зронила Оксана. Шуміло у вухах, паморочилося в голові від нещодавньої напівпритомності.

— У піт кинуло? — продовжувала розпитувати Рита.

— Так, — уздовж хребта текла тонка цівка холодного поту. Неприємно.

— Та що ти як папуга: «Ні, так!» — вибухнула Рита. — Гіпоглікемія — це коли цукор у крові падає. Ти усвідомлюєш, що вбиваєш себе? — вона тепер кричала. На галас зазирнув начальник і, втямивши, що нічого страшного не відбувається, швидко ретирувався. Рита нарешті припинила порпатися в сумці. — О! Знайшла! Глянь, що у мене є: справжні альпійські вершки! Мені зі Швейцарії прислали! — швидко почала відривати фольгу з маленької баночки.

— Не треба! — поспіхом вигукнула Оксана.

— Тобто? Не зрозуміла... Ти завжди пила лише з молоком...

— Раніше, а зараз не хочу. Дякую тобі. Минув цей, як його... тремор. Я сходжу поїм. І поїду до замовника.

Рита — із маленькою пляшечкою вершків — стояла ні в сих ні в тих:

— Ну... добре. — Вона хлюпнула вершки у власну каву. — Ти ж дивися мені... — підозра з очей не зникала.

— Бувай, Рито... Бувайте, дівчата. Дякую...